

СОЦІАЛЬНА ФІЛОСОФІЯ ТА ФІЛОСОФІЯ ІСТОРІЇ

УДК 130.3: 323.1

DOI <https://doi.org/10.30970/PHS.2022.30.1>

КОНЦЕПЦІЯ ТЕРИТОРІАЛЬНОГО ПАТРІОТИЗМУ В'ЯЧЕСЛАВА ЛИПІНСЬКОГО ЯК СКЛАДОВА ЗАХІДНОЇ МОДЕЛІ НАЦІЇ ЕНТОНІ СМІТА

Богдан Гранатирко

Черкаський державний технологічний університет,

бул. Шевченка, 460, м. Черкаси, 18006, Україна

e-mail: bohdan.hranatyrko@gmail.com

ORCID ID 0000-0001-7669-9194

У статті здійснено спробу порівняльного аналізу концепцій західної моделі нації британського дослідника та професора Е. Сміта та «територіального патріотизму» українського політичного діяча, теоретика українського консерватизму В. Липинського. Виділено характерні особливості понять «територія», «суспільство», «державна», «закон», які є складовою територіального патріотизму, а також висвітлено низку аспектів, які належать до західної моделі нації, зокрема: історична територія, політико-юридична спільнота, юридична рівність членів, спільна громадянська культура та ідеологія. Особливо увагу акцентовано на територіальному аспекті, як засадничому, що є невід'ємним західноєвропейської моделі нації та концепції «територіального патріотизму». Простежено зв'язок між поняттями «Свідомість території», «Батьківщина», «Ідея Батьківщини», «Держава». Окреслено роль взаємовідносин між державою та суспільством. Виділено та описано характерні особливості класового поділу відповідно до концепцій Е. Сміта та В. Липинського, а також виокремлено різні погляди дослідників на ці процеси.

Конкретизовано концептуальні засади націогенезу відповідно до західноєвропейської моделі нації та виокремлено два вагомих процеси: економічний (прагнення нації до контролю над територією та її ресурсами) та культурно освітній (політичне згуртування населення через державну систему освіти, яке в свою чергу сформувало популяризацію етнічної культури та її поступове перетворення в національну культуру, яка водночас включає в себе як і етнічну так і громадянську, тобто єдину для усіх верств, координуючи єдині для усіх її представників громадянські та юридичні права), які, певним чином, мають точки дотику до аспектів формування нації відповідно концепції «територіального патріотизму», а саме територіального суверенітету, національної ідеології та національних інтересів. Особливу увагу акцентовано на трьох аспектах – адміністративному, економічному та культурному, які стали фундаментом для формування націй у Європі. Вище перераховане є предметом системного аналізу та зв'язку процесами формування нації.

Ключові слова: нація, держава, територія, батьківщина, суверенітет, суспільство, закон.

Вступ. Повномасштабна російсько-українська війна 24 лютого 2022 року поставила під загрозу територіальну цілісність та суверенітет України. Питання національної ідентичності підіймаються і постають дуже гостро, а наші реалії вимагають найшвидшого їх вирішення. В цей складний час особливої уваги заслуговують основоположні ідеї державотворення теоретика українського консерватизму В'ячеслава Липинського. На його думку, саме територіальний патріотизм, який ґрунтується на почуттях єдності та солідарності, є основоположним чинником у формуванні нації. Почуття любові до рідного краю,

як до органічної цілісності – є необхідною і єдиною можливістю того найтіснішого у світі зв'язку людей, що називається нацією.

Серед різних теоретичних підходів до розуміння націогенезу можна віднайти декілька підходів. В свою чергу, Е. Сміт зазначає, що для Східної Європи та Азії більш характерною є саме етнічна концепція нації, яка в свою чергу зосереджується на спільності походження та рідній культурі [10, с. 21]. Західна концепція, на думку британського дослідника, проголошує належність індивіда до націй, водночас індивід має можливість обирати до якої з них приєднуватись. Етнічна концепція не припускає таких широких поглядів. Слід зазначити, що «територіальний патріотизм» В. Липинського, більш характерний саме для західної моделі, оскільки в нації він вбачає всіх мешканців держави незалежно від етнічного походження [5, с. XIII].

Тема націєтворення залишається вельми актуальною попри дослідження як зарубіжних, так і українських науковців. У науковому обігу можна зустріти, роботи вітчизняних дослідників, які присвячені державотворчим процесам, що в свою чергу включають ідеї В. Липинського, зокрема В. Даценко досліджено типологію джерел легітимності державної влади у філософії В. Липинського [1]. У праці В. Малиновського досліджено концепцію територіального патріотизму в сучасних процесах формування нації [7]. Що стосується процесів формування націй, певні паралелі націєтворення знаходить В. Слободян у концепції «територіального патріотизму» В. Липинського [9]. В свою чергу Колодій А. звертається до питання про типологію та шляхи формування націй [3]. С. Жидков описує соціально-економічні погляди В. Липинського [2]. В. Майданюк в своїх дослідженнях доходить висновку, що В. Липинський, доводячи переваги консервативної ідеології, протиставляє їй демократію в образі політичного суперника [6]. Однак саме потреба більш детального порівняння західної моделі нації британського філософа та концепції «територіального патріотизму» українського ідеолога обумовила вибір теми подальшої наукової розвідки.

Мета дослідження – провести порівняльний аналіз концепцій «територіального патріотизму» В. Липинського та західної моделі нації Е. Сміта, визначити спільні аспекти та розбіжності у поглядах вітчизняного та зарубіжного дослідників.

Виклад основного матеріалу. За Е. Смітом в основі західноєвропейської моделі нації закладені два компоненти: новий вид політичного об'єднання – раціональна держава та новий вид спільноти – територіальна нація. Дослідник дотримується думки, що спершу ця модель виникла на Заході, а розвиток нації відбувається завдяки тісній взаємодії цих двох складових. Ці процеси наклали свій відбиток на всі наступні «незахідні» уявлення про націю, навіть коли ті відхилялись від усталених норм. Серед складових західної моделі нації можна виділити наступні – історична територія, політико-юридична спільнота, політико-юридична рівність членів, спільна громадянська культура та ідеологія.

За концепцією Е. Сміта територіальний аспект відрізняє націю від інших видів колективних та культурних ідентичностей. А отже, «базисом» для формування нації стає територія, яка є основою для побутування спільнот та етносів, формування історичних та духовних центрів, а також майданчиком для економічних відносин. Це має бути історична земля, рідний край, у якому народ і місцевість існують взаємно протягом низки поколінь. Саме поняття «рідний край» для науковця набуває певних неповторних, «сакральних» рис, адже він стає «скарбницею історичної пам'яті та асоціацій, місцем, де жили, працювали, молились і боролися “наші” мудреці, святі й герої. Все це робить рідний край унікальним. Його річки, узбережжя, озера, гори й міста стають “священними” — місцями шаноби й захоплення, внутрішнє значення яких під силу збагнути тільки втаємниченим, тобто свідомим членам нації» [10, с. 21]. Отже, закономірним є те, що всі ресурси цієї

землі стають власністю народу, в той час, як чужинці не мають права їх використовувати і така національна територія є суверенною. Важливим елементом західноєвропейської моделі нації є ідея батьківщини, яка включає закони та інституції в єдиному політичному просторі. З розвитком правової політичної спільноти з'являється відчуття юридичної рівності серед представників цієї спільноти. Юридичні та політичні права вважаються ваговою складовою західної моделі нації. Не менш важливими є система спільної культури, яка включає в себе спільну історичну пам'ять, міфи, символи традиції, також вагому роль відіграє система громадянської ідеології – спільні почуття та ідеї, що поєднують суспільство з рідним краєм.

Водночас, у наведеній концепції територіального патріотизму В. Липинського присутні доволі схожі поняття, такі як: територія, громадянство (суспільство), держава, закон, що є ключовими в існуванні держави та нації, а поняття нації ототожнюється з поняттям держави. Територію В. Липинський розглядає, як один з провідних чинників формування держави. У понятті «свідомість території», як її вагомої складової, дослідник вкладає почуття єдності у народ, прив'язаність його до спільної батьківщини, тобто патріотизм. «Державу» В. Липинський окреслює як організованих людей, котрі здобули собі політичну владу. В той час громадянство (суспільство) – люди, без політичної влади, якими керують або правлять. Взаємодія держави і громадянства відбувається через закон, в основі якого закладені «права сильніших правом слабших і права слабших правом сильніших» [5, с. 385]. У випадку якщо держава, беззастережно підпорядковує собі суспільство, нівелюються норми закону, що в свою чергу призводить до авторитаризму державної влади. Проте, може відбутись інший розвиток подій: слабке суспільство підпорядковує собі владу нівелюючи законні норми, в такому разі державна влада не матиме змогу реалізувати закони та належну управлінську функцію [5, с. 386]. Відтак, відносини держави та суспільства мають бути збалансовані на легітимних підставах, дотримуючись норм закону. Закон існує тоді, коли в державі є легітимна влада.

Певні умови та час, в яких народжувалась праця В. Липинського «Листи до братів-хліборобів» (1926) впливали на його світогляд. На той момент ще не був сформований термінологічний апарат і автор вживає слово «громадянство» замість «суспільство» через власні преференції [5, с. 374]. У певному сенсі, закономірним також є те, що громадянство (суспільство) за В. Липинським поділяється на класи (промисловий, фінансовий, інтелігенція тощо). Цей поділ, автор називає вертикальним, крім цього є ще, так званий, горизонтальний або поділ на стани – тобто на організаторів та організованих, що задіяні у виробництві товарів та суспільних благ. В. Липинський наводить приклад промислового класу, який в свою чергу поділяється на власників, організаторів та робітників. Суспільство, яке відірване від класів та органічно не поєднується з народом ніщо інше, як кочова орда. Автор наводить приклад українських комуністів, які без вказівок Москви не вмiли і не бажали правити, вони були кочовою ордою, а не робітничою класовою аристократією. Керівництво державою, на думку В. Липинського, має здійснюватись «класовою аристократією» або «класократією», тобто освіченими та дієздатними представниками класу; в інших випадках, управління державою не принесе вагомих результатів [5, с. XXXVI]. Так, в часи Української держави (1918), гетьман в своїй кадровій політиці в більшій мірі опирався на вихідців з української аристократії, котрі мали значний досвід в державній службі. Зокрема, під час гетьманства П. Скоропадського була реформована судова гілка влади та сфера державного фінансування. Отже, такий приклад української історії може наочно підтверджувати думку В. Липинського, що лише класова аристократія здатна вибудувати сильну державу на своїй землі.

У свою чергу, Е. Сміт у монографії «Національна ідентичність» теж звертається до поняття класу, але вже у певному історіографічному сенсі. У своїй роботі Е. Сміт розглядає класи як один з типів колективних ідентичностей, що виник у результаті реакції суспільства на існування рабства та кріпацтва, в свою чергу є категорією економічного інтересу, який є територіально розподіленим через родові групи і пов'язаний з виробництвом. Дослідник розглядає колективні ідентичності як підґрунтя до формування нації, спираючись на класифікацію Вебера. Водночас, Е. Сміт виділяє і певні недоліки, які притаманні класу, зокрема відсутність емоційної привабливості та брак культурної глибини [10, с. 15]. Відтак, клас існує через призму соціальних відносин, перешкоджає існуванню стабільної спільноти, оскільки в цій формації є завжди декілька класів, що конфліктують з собою через їх відмінності. Також лише частина територіально обмеженого населення буде включена до таких класових ідентичностей. Зважаючи на це, Е. Сміт зауважує на необхідності утворення більш ширшої колективної ідентичності через обмеженість класової колективної ідентичності.

Умови та процес формування нації філософи розглядають з різних позицій. Так, В. Липинський зазначає, що нацією не може бути саме по собі суспільство, або держава. Автор окреслює особливості становлення української нації, коли «... тільки в деяких коротких історичних добах держава на Україні приймала національну ідеологію місцевого громадянства, одмежовувалась територіально, ставала Державою Українською матеріальною реалізацією і втіленням Українських національних хотінь та в сполуччю з місцевим громадянством творила українську націю» [5, ст. 388]. Відтак, саме національна ідеологія, територіальний суверенітет та втілення національних інтересів – стають для В. Липинського ключовими аспектами, завдяки яким формується нація.

На думку українського дослідника важливим концептуальним аспектом утворення нації є «бажання у формі ідеї бути нацією» [5, с. 387]. Становлення нації має супроводжуватись у поєднанні з національним ідеологією різних груп та класів, у спільній колективній перемозі. Власне сама ідея походить від людей та існує для зв'язку людей з нацією-державою у формах культури й цивілізації. Проте сила ідеї залежить від суспільства, яке колективно висловлює та впроваджує її у життя. Українська національна ідеологія, в свою чергу, сягає доби Козаччини, коли народ колективно поширював через думи та пісні (оскільки не всі були письменими) ідеологію про захисників-козаків, своїх національних провідників. Незважаючи на те, що військо козацьке зникло, не пропала слава про нього й досі вшановується українцями.

У випадку, коли на окремій території держава та суспільство пов'язані між собою ідеологічно та матеріально, а політична влада виконує свої обов'язки перед народом, цей народ перетворюється в розвинену державну націю. Зокрема в часи Української Держави 1918 року, наша країна приймала свою національну ідеологію, відмежовувалась територіально та втілювала національні інтереси, таким чином творила українську націю. Проте, довготривалий час держава перебувала в різних формаціях, однією з таких був радянський союз. Центр державної влади не знаходився на території України та національні інтереси були далекі від українських.

Державний суверенітет, на думку В. Липинського, можливий у тому випадку, якщо аристократія цінує кожного представника нації без якого самостійність країни неможлива. Проте, існують випадки в історії, коли представники аристократії відігравали роль скоріше посередника, між іноземною країною і своїм «народом». В такому випадку внутрішня боротьба перетворюється на боротьбу за зовнішній національний вплив, автор наводить приклад періоду «першої Руїни», коли відбувалась боротьба не за самостійність, а за привертання до себе російської чи польської ідеї [5, с. 4]. Як відомо, в цей період

української історії політична незрілість української еліти призвела до занепаду козацької держави та військових протистоянь всередині країни, оскільки не знайшлося гідного лідера. Обрання гетьманом І. Виговського, який взяв курс на зближення з Річчю Посполитою викликало обурення простого козацтва. Водночас, підписані Переяславські статті Ю. Хмельницьким, фактично, ліквідували автономію козацької держави. Як наслідок, козацька держава розкололась на два державні утворення з різними зовнішньо-політичними орієнтаціями, урядами та у стані внутрішнього протистояння.

Розуміння ідеї національних інтересів автор розкриває через власне поняття «національно-державницьке хотіння»: «Ми свідомо хочемо здійснити наше спільне українське підсвідоме національно-державницьке хотіння» [5, с. 348] – зазначає В. Липинський. Таким чином, у втіленні національних інтересів, український філософ вбачав прийняття української національної ідеології суспільством, здобуття влади на своїй землі, яка в свою чергу має забезпечити суверенітет держави та становлення, існування та розвиток нації.

Серйозний поштовх у сфері національних інтересів в Україні відбувся після розпаду радянської імперії, який відкрив вікно нових можливостей для становлення суверенної української держави. Проте, як зазначає П. Мироненко, «воєнно-політичне керівництво України, яке від президента до президента змінювало зовнішньополітичний курс держави, призвело до повного розмивання зовнішньої політики, що стало причиною двох Майданів та російсько-української війни» [8, с. 26]. Таким чином, національні інтереси держави нівелювались. Однак, важливим етапом «повернення» до національних витоків можна вважати період Революції Гідності (2013 – 2014 рр.). Як зазначає В. Кривошеїн «Одним із важливих наслідків подій кінця 2013 – початку 2014 рр. є консолідація української політичної нації та формування загальноукраїнської ідентичності» [4, с. 53]. Відтак, ці події зумовили появи об'єднуючого аспекту в суспільстві, який в подальшому допоміг протистояти військовій агресії російської федерації у 2014 р. Повномасштабне вторгнення 24 лютого 2022 р. спричинило консолідацію та мобілізацію української нації проти ворога та підкреслило саме важливість територіального аспекту соборності української нації.

Феномен формування нації Е. Сміт розглядає в дещо іншій площині та виділяє два наступних процеси. Перший – економічний, рух до ринкової економіки, який призвів до створення широких торгівельних шляхів у Європі. Це призвело до накопичення капіталу. Держави, які на той час воювали, мали можливість запускати виробництво та реалізовувати продукцію, що в свою чергу допомагало озброювати армії й формувати кваліфікований адміністративний апарат. Другий – культурно-освітній, через занепад церкви у зв'язку з реформаторськими рухами Церков. Цей процес зумовив розвиток науки та університетської освіти. Важливу роль відіграла інтелігенція, яка зі своїм «раціональним» мисленням та «технічними» знаннями залучалась до адміністративної служби в державі. Незважаючи на те, що частина інтелектуалів знаходилась поза державними інституціями, більшість була пов'язана з університетами або перебувала у складі партійної адміністрації [10, с. 69].

Відтак, Е. Сміт акцентує увагу на трьох аспектах – адміністративному, економічному та культурному, які стали фундаментом для формування націй у Європі. З економічної точки зору, нація прагне до контролю над територією та її ресурсами, а також робочою силою. Вона також створює поділ праці та забезпечує логістичні потреби товарів та робочої сили, розподіляючи їх також між громадянами держави. Політичне згуртування населення через державну систему освіти, сформувало популяризацію етнічної культури та її поступове перетворення в національну культуру, яка водночас включає в себе як і етнічну так і громадянську, тобто єдину для усіх верств, координуючи єдині для усіх її представників громадянські та юридичні права.

Висновки. Таким чином, можна провести певні паралелі між концепцією західної моделі нації Е. Сміта та концепцією територіального патріотизму В. Липинського. Західна модель нації, як стверджує Е. Сміт, є новим видом політичного об'єднання та новою політичною спільнотою, які перебувають у тісній взаємодії. Серед складових західної моделі нації виділяють: історичну територію, політико-юридичну спільноту, політико-юридичну рівність членів та спільна громадянська культура та ідеологія. В свою чергу, концепція «територіального патріотизму» передбачає єдність всіх мешканців окремої території (в конкретному випадку – української) незалежно від їх етнічного походження, любов до батьківщини, поділ на класи, становлення держави та формування нації. В. Липинський виокремлює доволі схожі з Е. Смітом поняття, такі як: територія, суспільство, держава і закон.

Е. Сміт зазначає, що територія є «базисом» для формування нації, «рідним краєм», який включає історичну пам'ять, місця, де народ і місцевість існують взаємно протягом низки поколінь. Дослідник підкреслює, що саме територіальний аспект вирізняє націю з поміж інших колективних ідентичностей. В свою чергу, В. Липинський теж вбачає територію як один з найважливіших аспектів, проте виділяє також «свідомість території» (патріотизм), єдність народу і любов до батьківщини, як ключові у формуванні нації.

«Ідея батьківщини» прослідковується і в Е. Сміта. Він розуміє це поняття як закони та інституції в єдиному політичному просторі, тобто сформовану політичну спільноту, яка зобов'язана забезпечити юридичну рівність її членів. Вона перетинається з поняттям «держава» В. Липинського, яке він окреслює як організованих людей, що здобули політичну владу. На думку дослідника, саме закон має забезпечити легітимність взаємозв'язку держави і суспільства, окрім того автор акцентує увагу на тому, що цей зв'язок має бути збалансованим.

Е. Сміт виокремлює, систему спільної культури, яка включає в себе спільну історичну пам'ять, міфи, символи традиції та систему громадянської ідеології, а саме спільні почуття та ідеї, що поєднують суспільство з рідним краєм. У концепції В. Липинського ці аспекти представлені саме у «свідомості території», тобто патріотизмі. Український дослідник акцентує увагу саме на суспільстві і поділі його на класи, відзначаючи, що без розподілу на класи, народ є нічим іншим як кочовою ордою. Е. Сміт розглядає клас як один з типів колективних ідентичностей, що виник у результаті реакції суспільства на існування рабства та кріпацтва, що в свою чергу є категорією економічного інтересу, який є територіально розподіленим через родові групи і пов'язаний з виробництвом. Він також виділяє і певні недоліки, які притаманні класу, зокрема відсутність емоційної привабливості та брак культурної глибини.

Умови та процес формування нації дослідники розглядають з різних позицій. Так, В. Липинський зазначає, що саме національна ідеологія, територіальний суверенітет та втілення національних інтересів є ключовими аспектами, завдяки яким формується нація. Феномен формування нації Е. Сміт розглядає в дещо іншій площині та виділяє два вагомих процеси: економічний та культурно-освітній, які в свою чергу включають в себе складові перших трьох аспектів.

Список використаної літератури

1. Даценко В. С. Джерела легітимності державної влади у політичній філософії В. Липинського. Мультиверсум. Філософський альманах. Спецвипуск. – Київ, 2012. С. 73-89.
2. Жидков С. До питання про соціально-економічні погляди В'ячеслава Липинського. ВІСНИК Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, 2017. Серія «Історія України. Українознавство: історичні та філософські науки», Вип. 25. С. 113-119.

3. Колодій А. До питання про типологію та шляхи формування націй. Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку. Вип. 2. – Львів, ДУ “Львівська політехніка”, 2000. – С. 5-26.
4. Кривошеїн В. В. Вплив «Революції Гідності» на політичну та правову культуру українського суспільства. Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого» №2 (29) 2016. С. 37-58.
5. Липинський В. К. «Листи до братів-хліборобів. Про ідею і організацію українського монархізму». Відень. 1926. XLVII. – 580 с.
6. Майданюк В. Концепція демократії В.Липинського: ідеологічні аспекти. Вісник Львівського університету. Серія філос.-політ. Студії. 2012. Випуск 2. 240 с.
7. Малиновський В. Концепція територіального патріотизму В. Липинського в сучасних процесах формування політичної нації В. Малиновський Освіта регіону. – 2012. – № 3. – С. 31–35.
8. Мироненко П. В. Спогади про майбутнє. Хроніки війни із щоденника політолога (24.02.2022 – 24.08.2022). Київ. Видавництво Політія, 2022. 700 с.
9. Слободян В. Я. Актуалізація концепту «територіального патріотизму» В. Липинського в контексті етнонаціональних реалій України / В. Я. Слободян Ефективність державного управління. 2016. Вип. 1-2(1). С. 107–114.
10. Сміт Е. Національна ідентичність [пер. з англ.. П. Тарашука]. К. : Основи, 1994. 224 с.

THE CONCEPT OF TERRITORIAL PATRIOTISM BY VIACHESLAV LYPINSKY AS A COMPONENT OF THE WESTERN MODEL OF THE NATION BY ANTHONY SMITH

Bohdan Hranatyрко

*Cherkasy State Technological University
460, Shevchenka bul., Cherkasy, 18006, Ukraine
e-mail: bohdan.hranatyрко@gmail.com
ORCID ID 0000-0001-7669-9194*

The article attempts a comparative analysis of the concepts of the Western model of the nation of the British researcher and professor A. Smith and the "territorial patriotism" of the Ukrainian politician, theoretician of Ukrainian conservatism V. Lypynskyi. The characteristic features of the concepts of "territory", "society", "state", "law", which are a component of territorial patriotism, are highlighted, as well as a number of aspects that belong to the Western model of the nation are highlighted, in particular: historical territory, political and legal community, legal equality of members, common civic culture and ideology. Special attention is focused on the territorial aspect, as the fundamental one, which is integral to the Western European model of the nation and the concept of "territorial patriotism". The connection between the concepts "Consciousness of the territory", "Motherland", "Idea of the Motherland", "State" is traced. The role of the relationship between the state and society is outlined. Characteristic features of class division according to the concepts developed by A. Smith and V. Lypynsky are highlighted and described. Also views of various researchers on these processes are highlighted.

The conceptual principles of nationogenesis in accordance with the Western European model of the nation are concretized, and two important processes are distinguished: economic (the nation's desire to control the territory and its resources) and culturally educational (the political unification of the population through the state education system, which in turn shaped the popularization of ethnic culture and its gradual transformation into a national culture, which at the same time includes both ethnic and civil culture, that is, one for all strata, coordinating civil and legal rights that are uniform for all its representatives), which, in a certain way, have points of contact with aspects

of the formation of the nation according to the concept "territorial patriotism", namely territorial sovereignty, national ideology and national interests. Special attention is focused on three aspects – administrative, economic and cultural, which became the foundation for the formation of nations in Europe. The above is the subject of a systemic analysis and connection with the processes of nation formation.

Key words: nation, state, territory, homeland, sovereignty, society, law.